

БОРОТЬБА ЗА УЦЕРКОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті охарактеризовано боротьбу за використання української мови у церковній сфері в підросійській Україні в кінці 19 – на початку 20 ст.

Ключові слова: історія конфесійного стилю української мови кінця 19 – початку 20 ст., боротьба за вільний розвиток українського конфесійного стилю, український переклад Біблії, Євангелія.

Галина Макар

Борьба за употребление украинского языка в церковной сфере в Восточной Украине в конце 19 – в начале 20 вв.

В статье характеризуется борьба за употребление украинского языка в церковной сфере в Восточной Украине, принадлежавшей к царской России, в конце 19 – в начале 20 вв.

Ключевые слова: история конфессионального стиля украинского языка конца 19 – начала 20 вв., борьба за свободное развитие украинского конфессионального стиля, украинский перевод Библии, Евангелия.

Halyna Makar

Struggle to use the ukrainian language in the church sphere in the russian ukraine in late 19 – early 20 century

The article describes the struggle to use the Ukrainian language in the church sphere in the Russian Ukraine in late 19 – early 20 century.

Key words: history of the Ukrainian language confessional style of the late 19 –early 20 century, struggle for free development of the Ukrainian confessional style, translation of the Bible, Gospel into Ukrainian.

Історія уцерковлення української мови, особливо в XVII – ХХ ст., вилилася в тяжку драму всього українського народу, яка розв’язалася тільки під кінець минулого століття. За часів Російської імперії українську мову не допускали в церковну сферу, а при Радянському Союзі через ідеологічні догми влади заборонено було все, що мало будь-який зв’язок із релігією.

В останнє 20-річчя зріс інтерес науковців до конфесійного стилю української мови, зокрема до його історії. Проблеми сакральної української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлювали О. Горбач, В. Німчук, Ю. Шевельов, М. Тимошик, Т. Мороз, В. Статєєва, Т. Коць, А. Стародуб, Є. Грушка, Н. Дзюбишина-Мельник, В. Лизанчук, О. Мандебура та ін. Однак питання про відстоювання права української мови на використання в церковній сфері в підросійській Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. ще не має належного висвітлення в науковій літературі. Ця обставина й зумовила актуальність нашого дослідження. Мета нашої розвідки полягає у висвітленні питання про боротьбу за уцерковлення української мови в підросійській Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. З метою реалізації мети ставимо завдання: 1) охарактеризувати цензурні умови функціонування сакрального стилю в підросійській Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.; 2) висвітлити питання про боротьбу за запровадження української мови в сакральну сферу; 3) виявити форми конкретної роботи в руслі уцерковлення української мови.

Цензура. Заборона вживання української мови, у тому числі й у конфесійній сфері, цензура україномовних книг має глибоке коріння й сягає ще першої половини XVII ст. Уже тоді питання української культури, мови починають контролюватися на найвищому урядовому та церковному рівнях Російської імперії, стають об’єктом політики цієї держави. Ще в 1627 році цар Михайло Федорович та московський патріарх Філарет наказали знищити книгу Кирила Ставровецького „Учительное Евангеліє”. 5 жовтня 1720 року Синод видав указ, затверджений Петром 1, про те, що в Києві і Чернігові

релігійні книжки мають друкуватися тільки такою мовою, яка нічим не відрізняється від московської, тобто церковнослов'янською мовою не української, а російської редакції.

Валуєвський циркуляр 1863 року заперечував самостійність української мови („никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может” [3, с. 64]), забороняв видання будь-яких книг українською мовою (підручників, популярних видань, а також перекладів Святого Письма), крім творів художньої літератури [3, с. 64].

Згідно з „Указом Синода духовным цензурным комитетам” від 10 липня 1863 року за № 2156, що діяв до початку ХХ ст., духовна цензура не повинна була допускати до друку жодного рукопису релігійного змісту українською мовою – ні оповідань зі Священної історії, ні проповідей, ні житій святих, ні художніх творів із релігійними сюжетами – „вообще, ничего, что имѣет какое-либо отношеніе къ религіи и церкви” [17, с. 34].

Емський указ заборонив використання української мови в усіх сферах, крім художньої літератури, а також у перекладах, у тому числі і біблійних, не допускав увезення україномовної літератури в царську Росію з-за кордону.

Боротьба за уцерковлення української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Українці, не сприймаючи такого стану речей, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. неодноразово порушували питання про рівноправність та поліфункційність української мови.

У кінці ХІХ ст. активізувалися виступи в пресі щодо статусу української мови в підросійській Укараїні.

Яскравим прикладом оборони прав української мови стала стаття „Зачѣмъ?“, опублікована в газеті „Санктъ-Петербургские вѣдомости” 1898 року. Автор публікації невідомий, проте, ймовірно, це був хтось із членів Петербурзької української громади. Стаття порушує проблему уцерковлення української мови. Зокрема, тут наголошувалося на тому, що на порозі ХХ ст. в християнській державі – Російській імперії – немає сприятливих умов для того, щоб Слово Боже популяризувалося рідною мовою, зокрема українською. За літературу українською мовою громадяни зазнають переслідувань. Подано історичну довідку щодо цензури українських книг: перед 1847 роком друк українських книг не гальмувався. Однак з моменту викриття Кирило-Мефодіївського братства та покарання його членів (заслання Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша) почалося „крайне строгое отношение цензуры к малорусским книгам”. Це призвело до того, що протягом десяти років після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства українські книги майже не друкувалися, отже, наступив перший антракт в історії української культури. Автор статті окреслює негативні наслідки Валуєвського циркуляра: „Таким образом поставлены были преграды просвещению народа на языке, ему наиболее понятном – родном” [9, с. 2]. Після Валуєвського циркуляра наступив другий антракт у розвитку української культури, мови. У статті окреслені негативні наслідки Емського указу: 1) частина української інтелігенції через цензурні митарства (до друку дозволявся один із десяти рукописів) залишає справу видання книг для просвіти українського народу; 2) інша ж частина інтелігенції змушена друкуватися в Австро-Угорщині, США, Канаді, Бразилії [9, с. 2].

Автор статті називає відомих представників української та російської інтелігенції (М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебню, В. Антоновича, О. Пипіна, М. Корфа, К. Ушинського, М. Весселя, О. Єфименко), які вважали, що заборона української книги призводить до зниження освітньо-культурного рівня українського народу.

У статті доводиться природне право українців на вживання рідної мови: „Является совершенно естественным стремление малоросса петь свою песню, читать поэму или повесть на родном языке, который один только и может с полной силой затронуть все струны его ума и сердца” [9, с. 2].

Автор статті стверджує, що заборона україномовних книг має політичне підґрунтя. Названа основна причина утисків українського слова – „необходимость государственного единства и боязнь малороссийского сепаратизма” [9, с. 2]. Стаття доводить, що україномовна література не може загрожувати єдності Російської імперії, проте заборона української мови призводить до „темноты народной и убиения творческих сил народа” [9, с. 2].

У статті „Зачѣмъ?” особливий наголос зроблено на забороні перекладів українською мовою всіх книг духовного змісту. Зокрема, автор статті підкреслює: „Въ христіанскомъ государствѣ (мова йде про Російську імперію – Г.М.), гдѣ имѣется Евангеліе на 70 языкахъ, въ томъ числѣ на вогульскомъ, вотяцкомъ, зырянскомъ, калмыцкомъ, латышскомъ, лапландскомъ и пр., – славянское населеніе въ два десятка миллионѣвъ душъ лишено права читать Св. Писаніе на своемъ родномъ языкѣ” [9, с. 2].

Питання про поліфункційність української мови, зокрема й про необхідність розвитку конфесійного стилю, стало предметом обговорення в дискусіях, які відбулися в кінці 90-х років XIX ст.

Одна з таких дискусій розгорнулася в 1898 – 1900 роках на сторінках „Киевских университетских известий”, газети „Киевлянинъ” та журналу „Киевская старина”. Започаткована полеміка статтею І. Франка „Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)”, уміщеною в чеському журналі „Slovanský přehled” за 1898 (№ 1–2) та 1899 (№ 6) роки. У центрі дискусії було питання про статус української мови, зокрема про її поліфункційність, використання у вищих сферах – науці, освіті тощо.

Заперечивши самостійність української мови (вважав її наріччям російської), професор Київського університету Т. Флоринський виступив проти права української мови на всебічний літературний розвиток, наголосив, що україномовна література повинна обмежуватись тільки художніми творами та популярними виданнями. Т. Флоринський стверджував, що прагнення українців використовувати українську мову в різних сферах суспільного життя, у тому числі й у церковній, „слѣдуетъ признать явлениемъ отрицательнымъ, которое можетъ принестъ русскому народу, и въ частности малоруссамъ, скорее вредъ, чемъ пользу” [19, с. 218]. Аналогічні думки прозвучали й у іншій статті цього ж автора, що під назвою „Несколько словъ о малорусскомъ языкѣ (наречии) и новѣйшихъ попыткахъ усвоить ему роль органа науки и высшей образованности” була опублікована в газеті „Киевлянинъ” 1899 року (згодом надрукована окремим виданням).

Наукове заперечення поглядів Т. Флоринського знаходимо в статтях І. Франка, К. Михальчука, В. Науменка, В. Антоновича, які взяли участь у вказаній дискусії.

У статті „Книжная рѣчь у малороссовъ и русиновъ” (1899) В. Науменко закликає до наукового розгляду питання про вихід української мови за межі побутового вжитку. Тут порушено питання і про необхідність Святого Письма українською мовою. В. Науменко наголошує, що читання Біблії рідною мовою – природне право українців, як і інших народів: „...Будетъ ли соблюдена та высшая справедливость, въ силу которой, какъ говорится въ вышеупомянутой статьѣ „Зачѣмъ”, ... славянское населеніе въ два десятка миллионѣвъ душъ лишено права читать Св. Писаніе на своемъ родномъ языкѣ? Удобно ли это положеніе для цѣлей религіозно-нравственнаго просвѣщенія массъ, и не оказываетъ ли оно влияния на социальный бытъ народа?” [11, с. 137].

У статті В. Антоновича „Къ вопросу о галицко-русской литературѣ” (1900) також наголошується на важливості Святого Письма рідною мовою для просвіти народу: „Во всѣхъ христіанскихъ государствахъ основнымъ источникомъ народнаго просвѣщенія считаютъ просвѣщеніе, основанное на религіозныхъ началахъ... общедоступная церковная проповѣдь на вполне понятномъ языкѣ, житія святыхъ и, наконецъ, возможность читать святое письмо, не стѣсняясь филологическими затрудненіями, по

нашому мнѣнню, составили бы самый важный элемент подлитературы, назначенный для просвѣщения малорусской деревни” [1, с. 401].

Невтомною поборницею рівноправності й поліфункційності українського слова була Олена Пчілка. Діяльність письменниці з метою захисту й утвердження української мови, у тому числі й у конфесійній сфері, охарактеризував Євген Грушка у статті „Храми рідного слова. Як Олена Пчілка утверджувала та захищала українську мову”, що була надрукована в газеті „Волинь” за 1993 рік [5, с. 3]. Автор наголосив, що письменниця відстоювала право української мови на використання в релігійній сфері в ряді публіцистичних праць початку ХХ ст.:

1) закликала громадськість проводити культосвітню та релігійну роботу українською мовою. Зокрема, у статті „Необачна рада”, надрукованій у журналі „Рідний край” за 1908 рік, Олена Пчілка пропонує підтримати холмського православного єпископа Євлогія, який з метою збереження православ’я на Холмщині спонукав місцевих українських студентів „до просвітної праці, культурного підняття й національного підвищення українського народу” [15, с. 3].

Авторка статті рекомендувала молоді Холмщини не гаяти часу і пристати до пропозиції єпископа: „Ідіть, добродії народні, прихильники-українці, до праці, доки вас кличуть, підіймайте національне самопізнання холмського українського люду, несіте йому українське слово, українську культуру, бо поки ви діждетеся, що орударями в краю будуть українці, та ще до того „широ-поступовці”, з виразною економічною й соціальною програмою, то не буде до кого йти, – увесь холмський український люд ополячиться!” [15, с. 3];

2) письменниця доводила важливу роль проповідей українською мовою в духовному вихованні українців. У статті „Замечательный праздник в г. Холме”, надрукованій у журналі „Киевская старина” 1886 року, Олена Пчілка ділиться враженнями від святкування Різдва Пресвятої Богородиці в холмському православному соборі, у якому вона побувала зі своїми старшими дітьми Ольгою та Михайлом того ж 1886 року. Холмщина на той час перебувала в складі Російської імперії, тому проповіді в церкві м. Холма виголошувалися церковнослов’янською та російською мовами, не зовсім зрозумілими українцям. Один раз на рік з офіційного дозволу царської влади проповідь у церкві звучала українською мовою. Олена Пчілка описала ефект від такої проповіді. Присутніх на службі вірників буквально вразила проповідь священника українською мовою: „...Перші ж слова його проповіді якимось трепетом відгукнулися у навколишній масі люду. Так, це була його рідна, така близька й дуже зрозуміла йому мова!.. Здавалось, що ця проста, але разом з тим виразна промова проповідника має особливу здатність проникати в серця!” [13, с. 566]. „Скажу без перебільшення, – продовжує авторка статті, – що з усіх велелюдних промов, які доводилося мені чути, ніколи жодна з них не захоплювала так увагу слухачів, як ця під відкритим небом на холмській горі...” [13, с. 566];

3) стаття Олени Пчілки „Засмиканий край” (1911) зіставляє політику польського й православного духовенства стосовно українського населення Холмщини. Заходам польського духовенства на Холмщині з метою поширення вжитку української мови навіть у католицькій церкві письменниця протиставляє політику обрусіння, яку проводять діячі православної церкви. Згідно з цією політикою було заборонено використовувати українську мову: а) під час виголошення проповідей навіть один раз на рік; б) у виданні календарів місцевого православного братства, „Богогласнику”, збірниках духовних пісень, колядках. Авторка статті пише: „У різдвяних колядках шорсткою, неуважною та нетямующою рукою витравлюється народний український склад і замінюється якоюсь важкою слов’янсько-російською жорсткою, якимсь прямо смішним каліченням” [цит. за: 5, с. 3]. Олена Пчілка наводить приклад, як слова колядки „Пастушки з ягнятком Перед тим дитятком...” було перекладено у „Богогласнику” – „Пастухи со агнцем перед тем

младенцем...” [цит. за: 5, с. 3]. Письменниця підсумовує: „Воюючи з невинними „ягнятками”, великодержавні будочники „розганяли духовних овець, (...) немов дбали не про те, щоб привертати місцеву українську людність, а про те, щоб одвертати її” [цит. за: 5, с. 3].

Кроком уперед на шляху до рівноправності та поліфункційності української мови в підросійській Україні стали події під час та після революції 1905 року. В умовах послаблення самодержавного ладу, за сприяння імператорської Академії наук царизм змушений був піти на певні поступки стосовно української мови [16, с. 137].

У грудні 1904 року Петербурзька громада українців надіслала до Міністерства внутрішніх справ та Головного управління у справах друку записку про необхідність скасування Емського указу та розпоряджень 1881 року про українську мову. Під тиском революційних подій Комітет міністрів вирішив розглянути справу про знесення обмежень з українського слова. Він звернувся до імператорської Академії наук, Київського і Харківського університетів, а також до київського, волинського і подільського генерал-губернаторів, щоб почути їхню думку.

Імператорська Академія наук призначила для розгляду цього питання спеціальну комісію. До складу комісії ввійшли Ф. Корш (очолив комісію), П. Фортунатов, О. Шахматов, В. Заленський, О. Лаппо-Данилевський, С. Ольденбург, А. Фамінцин. Для якнайглибшого вивчення питання Ф. Корш кооптував до складу комісії ще 6 українських діячів – 5 членів Петербурзької української громади (П. Стебницького, О. Лотоцького, О. Русова, С. Русову, П. Саладилова) та члена Київської громади В. Науменка. Наслідком діяльності комісії стали „Докладъ Комисіи по вопросу объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова” та ухвала імператорської Академії наук. „Докладъ Комисіи по вопросу объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова” написаний Ф. Коршем та О. Шахматовим. Тексти вищевказаних документів були складені на основі матеріалів, наданих кооптованими до складу комісії членами Петербурзької та Київської громад.

18 лютого 1905 року на загальних зборах імператорської Академії наук одноголосно була прийнята ухвала – доповідна записка „Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова”. Висновок цього документа був однозначним: „Малоруське населення повинно мати таке ж право, як і великоруське, говорити публічно і друкувати своєю рідною мовою” [14, с. 298]. Академічна комісія відстоювала також право української мови на уцерковлення. У доповіді комісії „Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова” ця проблема окреслена такими тезами: 1) Святому Письму відведено важливе місце, його названо „найнеобхіднішим джерелом духовної освіти” народу; 2) відсутність же Святого Письма українською мовою комісія Академії наук назвала великою помилкою влади, про що свідчать рядки: „Святе Письмо було доступне українському простонароддю тільки в церковнослов’янському або у великоруському перекладі, що рівнозначно тому, що воно зовсім не було доступне. Яка тяжка помилка з точки зору політики – і внутрішньої, і зовнішньої!” [6, с. 308]; 3) високо оцінено український переклад Євангелія, здійснений П. Морачевським ще на початку 60-их років XIX ст., про що свідчать такі рядки: „...Переклад Євангелія, дбайливо, благоговійно і уміло зроблений інспектором Ніжинського ліцею Пилипом Семеновичем Морачевським, що дивився на свою працю як на богоугодний подвиг” [6, с. 307]. Як бачимо, авторитетні російські академіки – члени комісії імператорської Академії наук – вважали, що без конфесійної літератури українською мовою неможливе духовне збагачення українців, можливий їх духовний і моральний занепад.

Для розгляду справи про знесення обмежень з українського слова Комітет міністрів Російської імперії звернувся також до Київського і Харківського університетів.

Найпрогресивнішою виявилася резолюція харківської комісії. До її складу ввійшли одинадцять професорів, дев'ять із них – українці. Головою комісії став М. Сумцов. Йому належить і текст записки. „Записка по вопросу о цензурѣ книгъ на малорусскомъ языкѣ” була прийнята одногосно на засіданні ради Харківського університету 5 квітня 1905 року. Її основні положення викладені в семи пунктах, один із них стосується й конфесійного стилю. Тут викладена вимога дати дозвіл на видання перекладу Святого Письма та інших книг „религиозно-нравственного содержания” українською мовою, а також дозволити церковні проповіді українською мовою „какъ въ печати, такъ и въ живомъ словѣ” [8, с. 15].

Київська комісія складалася з восьми професорів, серед них шість українців. Комісія також висловила за знесення указів про заборону українського друкованого слова. Готував записку за дорученням Київського університету св. Володимира професор В. Антонович. Учений спростовує тезу про несамотійність української мови, про те, що вона є діалектом російської мови. В. Антонович переконливо аргументує необхідність рівноправного і поліфункційного розвитку української мови: „...Для нас несомненно то, что на этом говоре или наречии говорит много миллионов народа, что, при изгнании семейной речи из церкви, школы и даже из книги, народ задерживается в своем развитии, быстро забывает приобретенное в школе, с трудом приобщается к культурной жизни и, в лучшем случае, теряет много времени на усвоение знаний, преподносимых ему в форме не вполне понятной и привычной” [2, с. 155]. В. Антонович заперечує думку про те, що українська література зайва, і наголошує на тому, що заборона україномовних видань, зокрема і Святого Письма, „житий святих, молитвеника, духовного поучения и т. п.”, є перепорою „для удовлетворения настоящей духовной потребности” [2, с. 156].

Отже, висновок усіх інституцій, до яких звернувся Комітет міністрів царської Росії, був єдиним: скасувати заборону українського друкованого слова, у тому числі й україномовних сакральних текстів.

Практична робота. Незважаючи на офіційні заборони, українці в кінці XIX – на початку XX ст. виконували й конкретну практичну роботу з уцерковлення української мови в підросійській Україні:

1) простежувалися спроби використання української мови в усній формі, зокрема в церковній проповіді. Журнал „Рідний край” повідомляв про такі факти на Холмщині у 80-их роках XIX ст., на Поділлі в 1906, 1907 роках, на Кременеччині (початок XX ст.);

2) з’являлися рукописні й друковані конфесійні тексти українською мовою – проповіді та переклади Біблії:

а) О. Горбач подав відомості про друк перекладів Святого Письма, у тому числі й Псалмів, здійснений П.Кулішем у Львові та Відні протягом 1858 –1898 років, які різними шляхами проникали й у підросійську Україну: в 1868 р. у Львові під псевдонімом Павло Ратай опубліковано „Дві Мусієві пісні”; 1869 р. у Львові під цим же псевдонімом – „Йов”, у 1869 р. П. Куліш анонімно видав у Львові „Св. Письмо, перва частина Библии, п’ять книг Мусієвих”; під псевдонімом Павло Ратай 1871 р. у Львові побачив світ „Псалтирь або книга хвали Божої, переспів український”; 1883 р., Коломия – „Товитові Словеса”. Спільно з І. Пулюєм П. Куліш переклав Новий Завіт із грецької (1871) і видав спочатку анонімно окремі Євангелії – „Св. Письмо: Євангеліє по Матфееві. Переклад український” (Відень, 1871), „Св. Письмо: Євангеліє по Маркові. Переклад український”, „Св. Письмо: Євангеліє по Луці. Переклад український”, „Св. Письмо: Євангеліє по Іоаннові. Переклад український” (Львів, 1880). Згодом ці Євангелії з прізвищами перекладачів вийшли друком у Відні (1887). П.Куліш закінчив переклад Старого Завіту, однак його праця згоріла під час пожежі на хуторі, тому він узявся знову за цей переклад, однак не встиг

його завершити. Переклад на прохання дружини П. Куліша – Ганни Барвінок – довів до кінця І. Нечуй-Левицький [4, с. 29];

б) 1903 року у Відні був опублікований перший в історії України повний переклад Біблії українською мовою, виконаний П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким. Цей переклад був надрукований Британським біблійним товариством;

в) рукописні переклади зі Старого Завіту (книги Битія, Исход, Іова, Левита) здійснив Володимир Александров. 1877 року вийшла друком у кількості 20 примірників „Книга Іова на малоруську мову переложена”; 1883 року в Харкові було опубліковано його переклади Святого Письма „Тихомовні співи на святі мотиви” [4, с. 97];

г) у 1903 році був підготовлений переклад Євангелія Михайла Лободовського. Цей рукопис рецензував П. Житецький 1905 року в ґрунтовній праці „О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ” [7, с. 22-28], проте подальша доля цього рукопису невідома;

г) у 1909 році були надруковані „Проповіді до малоруського народа на його рідній мові, укладені священиком із Кам’янця-Подільського” Ксенофонтом Ванькевичем;

3) з’являється українською мовою й інша україномовна релігійна література. Відомо, що Леся Українка здійснила переклад трьох теологічних праць французького вченого Моріса Верна – „Біблія або Старий Завіт” (опублікована в журналі „Народ” за 1894 рік (№ 11 – 18); „Євангеліє”, „Історія і релігія жидів” (журнал „Житє і слово” за 1895 рік (т. 3, кн. 1, 2; т. 4, кн. 1, 5) [10, с. 283];

4) важливою подією на шляху утвердження й розвитку конфесійного стилю української мови на початку ХХ ст. стало видання в 1906 – 1911 роках Євангелія українською мовою, перекладеного П. Морачевським ще на початку 60-х років ХІХ ст. Ця публікація оцінена Петром Стебницьким як „одно изъ крупнѣйшихъ приобрѣтеній украинской письменности” початку ХХ ст. [18, с. 106]. Історія цього видання заслуговує пильнішої уваги науковців.

Проведене нами дослідження дає право стверджувати, що 1) незважаючи на те, що конфесійна література українською мовою в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. була заборонена в підросійській Україні на урядовому рівні, ряд визначних діячів – українських і російських (І. Франко, П. Куліш, К. Михальчук, В. Науменко, В. Антонович, О. Пчілка, П. Стебницький, О. Лотоцький, О. Русов, С. Русова, П. Саладиллов, М. Сумцов, Ф. Корш, П. Фортунатов, О. Шахматов та ін.) – відстоювали рівноправність і поліфункційність української мови, у тому числі й використання її в конфесійній сфері. Такі думки висловлювали на сторінках періодичних видань, у ході полемік, на зібраннях Російської Академії наук та Київського і Харківського університетів 1905 року; 2) у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. простежується фактичне використання української мови в церковній сфері в усній та писемній формах (у церквах Києва, Поділля, Кременеччини, Холмщини звучали проповіді українською мовою; з’явилися рукописні й друковані переклади Святого Письма, праць із теології, тексти проповідей (П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, П. Морачевський, В. Александров, М. Лободовський, К. Ванькевич, Леся Українка); 3) у цей період вийшли друком важливі пам’ятки конфесійного стилю – перший повний український переклад Біблії, здійснений П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким (Відень, 1903), український переклад Четвероєвангелія П. Морачевського (Москва, 1906 – 1911); 4) з’явилися мовознавчі дослідження українських перекладів Євангелій (П. Житецький).

Література

1. Антонович В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (По поводу статьи проф. Т. Д. Флоринского)/ В. Антонович // Киевская Старина. – 1900. – Т. 68, Кн. 3 (март). – С. 396–423.

2. Антонович В. Записка в справі обмежень української мови // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович; упорядкув. О. Тодійчук, В. Ульяновський, вступ. стаття і коментарі В. Ульяновського, бібліографія О. Тодійчук. – К.: Либідь, 1995. – С. 153–158.
3. Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття/ Публікація В. Яременка та О. Сліпушко // Дніпро.– 2001.– № 1–2.– С. 55 -76.
4. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народню мову 19 – 20 вв. / Олекса Горбач // Горбач О. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. – Мюнхен, 1991.– С. 29–97.
5. Грушка Є. Як Олена Пчілка утверджувала та захищала українську мову / Євген Грушка // Волинь. – 1993. – 1 липня. – С. 3.
6. Доповідь Комісії Російської Академії наук в питанні про скасування обмежень малоруського друкованого слова // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови: У 2-х част./ Упорядкув. Тимошенко П. Д. – К., 1961.– Част. 2.– С. 299–329.
7. Житецький П. О переводах евангелія на малорусскій языкъ/ П. Житецький// Известия Отделения русского языка и словесности.– 1905.– Т. X.– Кн. 4.– С. 1 - 65.
8. Записка по вопросу о цензурѣ книгъ на малорусскомъ языкѣ: Мнение комиссии, избранной Советом Харьк. Ун-та, 14 февр. 1905 г. / Н. Ф. Сумцов, Д. И. Багалея, А. К. Белоусов и др. – Харьков: Тип. М. Зильберберга, 1905.– 15 с.
9. Зачѣмъ?// Санктъ-Петербургскіе Вѣдомости. – 1898. – № 297. – С. 2.
10. Міщенко Л. Забутий переклад Лесі Українки (Моріс Верн. Євангеліє) / Леоніла Міщенко // ЗНТШ.– Львів, 1990. – Т. ССXXI. – С. 283–284.
11. Науменко В. Книжная рѣчь у малороссовъ и русиновъ / В. Науменко // Киевская Старина. – 1899. – Т. 64. – № 1. – С. 134–142.
12. Німчук В. Християнство й українська мова / Василь Німчук // Українська мова. – 2001.– № 1. – С. 11–30.
13. О.П. (Олена Пчілка) Замечательный праздник в г.Холме / Олена Пчілка // Киевская старина.– 1886. – Т.16. – Ноябрь. – С. 561–567.
14. Про скасування обмежень малоруського друкованого слова // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови: У 2-х част. / Упорядкув. Тимошенко П. Д. – К., 1961.– Част. 2.– С. 297–298.
15. Пчілка Олена. Необачна рада / Олена Пчілка // Рідний край. – 1908. – № 45.– С. 2–3.
16. Статеева В., Гомонай Р. Оборона прав української мови у 1905 році : загальний огляд / В. Статеева, Р. Гомонай // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : збірник наук. праць [пам'яті професора Василя Добоша]. – Ужгород, 2005. – Вип. 8.– С. 134–146.
17. Стебницький П. Очеркъ развития дѣйствующаго цензурнаго режима въ отношеніи малорусской письменности / П. Стебницький // Приложенія къ докладу Комиссії по вопросу объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова I – X // Обь отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго печатнаго слова I – X / Императорская Академія Наукъ. – Спб. : Тип. Акад. Наукъ, 1905. – С. 29–45.
18. Стебницький П. Ф. Е. Коршъ и украинское Евангеліє / П. Стебницький // Украинская жизнь. – 1915. – № 3 – 4.– С. 106–110.
19. Флоринский Т. Д. Критико-библиографический обзоръ новейшихъ трудовъ и изданий по славяноведению / Т. Д. Флоринский // Университетские известия. – К., 1898. 11. – С. 211–219.
1. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941) : Стан і статус // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2-х кн. /Ю. Шевельов ; [упорядкув. та вступ. ст. Л.Масенко].– К. : Вид. дім „Києво-могилянська академія”, 2008 – Кн. 1. – 583 с. – (Мовознавство).